

KATARZYNA WAGNER¹
Wydział Historii UW
ORCID 0000-0002-5454-6151

HUBERT KOWALSKI²
Wydział Archeologii UW
ORCID 0000-0002-3800-5275

BRANDSKATT – JEDNO Z OBLICZ SZWEDZKICH GRABIEŻY W OKRESIE „POTOPU”

Brandskatt – one of the aspects of the Swedish looting during the ‘Deluge’ Abstract

In the early modern era, when the Swedes waged war outside their own territory, they passed on the duty of supplying food and funding the army to the occupied territories (the war was supposed to feed itself). The practice of collecting contributions was based on the experience of the Thirty Years’ War, which was introduced in Germany by the armies of Gustav II Adolphus. Apart from financial contributions and provisions, the occupied territories had to pay *brandskatt*, an additional enforced tax to protect the occupied lands from looting and destruction. The aim of this paper is, a.o., to determine the position of *brandskatt* in the extraordinary war taxes imposed on the Polish-Lithuanian Commonwealth. The basic source is the Warsaw *brandskatt* register of 1655 found in the Riksarkivet in Stockholm.

Keywords: contributions, brandskatt, the Deluge, Warsaw, 17th century, robbery, mansions

Abstrakt

Szwedzi, prowadząc wojnę w epoce nowożytnej poza terytorium swojego kraju, przynosili obowiązek zaprowiantowania i opłacania armii na okupowane terytorium (wojna ma się „wyżywić” sama). System organizacyjny poboru świadczeń był oparty na doświadczeniach z okresu wojny trzydziestoletniej, prowadzonej przez wojska Gustawa II Adolfa w Niemczech. Oprócz kontrybucji finansowych i prowiantowych, okupowane terytoria opłacały

¹ Katarzyna Wagner – doktor nauk humanistycznych, pracownik Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: społeczno-ekonomiczne dzieje miast, stosunki polsko-szwedzkie w epoce nowożytnej, grabieże wojenne w epoce nowożytnej, historia muzealnictwa. E-mail: k.wagner@uw.edu.pl.

² Hubert Kowalski – doktor habilitowany w zakresie archeologii, pracownik Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: recepcja kultury artystycznej starożytnej Grecji i Rzymu w sztuce polskiej XVII-XX wieku, grabieże dóbr kultury w epoce nowożytnej, historia muzealnictwa. E-mail: hkowslki@adm.uw.edu.pl.

również brandskatt – wymuszoną daninę, stanowiącą zabezpieczenie zajętego terenu przed grabieżami lub zniszczeniem. Celem artykułu jest m.in. określenie miejsca brandskattu w systemie nadzwyczajnych podatków wojennych nakładanych na Rzeczpospolitą. Podstawę źródłową stanowić będzie odnaleziony w sztokholmskim Riksarkivet rejestr brandskattu z Warszawy z 1655 r.

Słowa kluczowe: kontrybucje, brandskatt, „potop”, Warszawa, XVII wiek, rabunki, rezydencje

Krótko po koronacji, bo już jesienią 1654 r., Karol X Gustaw zaczął rozważać wypowiedzenie wojny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Optymalnym terminem rozpoczęcia działań – m.in. ze względu na warunki atmosferyczne, ale też realizację królewskich planów – powinna być późna wiosna lub wczesne lato kolejnego roku. Szybko okazało się, że na niekorzyść wstępnego założenia działały dwa czynniki: czas na organizację poboru (a właściwie to jego brak) oraz świeżący pustkami skarb³. O ile pierwszy czynnik mógł zostać przyspieszony, to drugi, kluczowy, znacząco utrudniał realizację królewskich zamierzeń. Szwedzki system finansowy w epoce nowożytnej zmagał się z tym problemem niejednokrotnie, dlatego decyzja o wypowiedzeniu wojny i tak zapadła; konflikt zbrojny po raz kolejny musiał „wyżywić się” sam.

Podstawowym źródłem analizowanym przez badaczy, zajmujących się sposobami finansowania szwedzkich wojen są spisy podatków nadzwyczajnych, nakładanych na okupowane terytorium. Rejestry kontrybucji z okresu wojny trzydziestoletniej były bardzo wstępnie omawiane w literaturze, podobnie jak i podatki nakładane w czasie wojny z Rzeczpospolitą z 1655-1660⁴. Źródłem, które dotychczas wspominało było jedynie sporadycznie, jest brandskatt, czyli – zgodnie z nazwą – podatek „od ognia”, a więc zabezpieczający przed spalaniem poszczególnych nieruchomości na okupowanym terytorium. Odnalezienie w sztokholmskim archiwum rękopisu brandskattu dla Warszawy z 1655 r.⁵ przynosi wiele interesujących informacji na temat organizacji poboru podatków w czasie wojny, grup społecznych, które były zobligowane do jego płacenia, wysokości taks etc.

Głównym celem artykułu jest charakterystyka brandskattu i wskazanie jego miejsca w systemie nadzwyczajnych podatków wojennych nakładanych przez wojska szwedzkie na Rzeczpospolitą Obojga Narodów w czasie „potopu” szwedzkiego, a także nakreślenie

³ Na temat sytuacji finansowo-militarnej, zob. m.in. J. Glete, *The Swedish Fiscal-Military State in transition and decline 1650-1815*, w: *War, State and Development Fiscal-Military States in the Eighteenth Century*, red. R.T. Sanchez, Navarra 2007, s. 87-109; H. Landberg, *Krig på kredit. Svensk rustningsfinansiering våren 1655*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinanser 1655*, red. A. Ståde, Kristianstad 1969, s. 12-13; idem, *Statsfinans och kungamakt. Karl X Gustav inför polska kriget*, Kristianstad 1969.

⁴ Zob. np. L. Ekholm, *Kontributioner och krediter. Svensk krigsfinansiering 1630-1631*, Uppsala 1974; F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, „The Economic History Review. New Series”, 12/1959, nr 12, s. 247-251; M. Roberts, *Gustavus Adolphus and the Rise of Sweden*, London 1973; A. Laszuk, *Taryfy podatkowe zwierciadłem struktur społecznych*, w: *Między polityką a kulturą*, red. C. Kukło, Warszawa 1999, s. 183-198; K. Wagner, *Tax Registers as a Tool for the Analysis of Wealth Inequalities in Selected Towns of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th Century and the Beginning of the 18th Century. Overview and Research Problems*, „Codrul Cosminului”, 2016, t. 22, z. 1, s. 7-18; eadem, *Mieszczanie i podatki. Nierówności w wybranych miastach Korony w XVII wieku*, Warszawa 2020, s. 11-20; eadem, *Economic violence or the law of war? Swedish contributions from the period of the Great Northern War as an example of extraordinary provisions imposed on the residents of the cities within the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „Przegląd Historyczny”, 2020, z. 3, s. 558-559.

⁵ Riksarkivet, Stockholm, zespół: Preussiskäräkenskaper 1655-1660, Preussen 1655: I, Warschau – Räkenskap för brandskatt 1655, k. 10-13.

relacji między nim a pozostałymi rodzajami kontrybucji. Artykuł stanowi, co warto podkreślić, pierwsze opracowanie brandskattu z terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wprowadzające go do dyskursu naukowego.

Jak w większości prac historycznych, zastosowano kilka metod badawczych, lecz dominującą jest metoda opisowa. Ze względu na brak innych rejestrów brandskattu, wspomagająco wykorzystano także metody bezpośrednią i pośrednią, retro- i progresywną oraz porównawczą.

Granice chronologiczne w sposób naturalny zostały wskazane w źródle, tj. okres „popotopu” szwedzkiego (1655-1660), a szczególnie pierwszego roku wojny. Podobnie jest również z granicami terytorialnymi – w polu obserwacji badawczej znalazły się przedmieścia Starej Warszawy, jak wskazuje na to sam tytuł źródła: *Komput i descriptia dworów przy mieście Starej Warszawie, okrom Nowego Miasta i Leszna, które osobny swój dadzą registr, o co są praemoniti*.

Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej została omówiona sytuacja finansowa Szwecji w przededniu wybuchu wojny, następnie ogólne cechy brandskattu, wynikające z odnalezionego w archiwum dokumentu, zaś na końcu dokonano porównania dwóch rodzajów kontrybucji.

Sytuacja finansowa Szwecji w przededniu wojny

Po wojnie trzydziestoletniej, pomimo pozyskania nabytków terytorialnych, ogólna sytuacja ekonomiczna Szwecji nie uległa poprawie. Związane było to przede wszystkim z prowadzoną przez królową Krystynę polityką uprzywilejowania szlachty i magnaterii⁶, polegającą na rozdawaniu lub sprzedaży dóbr królewskich, a także przekazywaniu królewskich ziem w zastaw. Pod koniec panowania Krystyny ok. 63% ziemi w Szwecji i Finlandii znajdowało się w rękach szlachty, co znacznie uszczuplało wpływy z podatków⁷. Nie dziwi więc fakt, że nowy monarcha – krótko po objęciu tronu – zajął się bieżącymi sprawami kraju, w tym oczywiście analizą wpływów do skarbu. Ingvar Andersson ocenił, że Karol X Gustaw „jako król miał niezwykle mocną pozycję wobec magnatów, a to dzięki faktowi, że nie im zawdzięczał swe wyniesienie na tron”, dlatego już w czasie styczniowego posiedzenia riksdagu w 1655 r. przyjęto projekt uchwały o likwidacji dziedzicznych donacji oraz o powrocie do Korony tych terenów, które były niezbędne do poprawnego funkcjonowania administracji centralnej⁸.

Mimo podjętych kroków, wpływy do skarbu centralnego nie zwiększyły się na tyle, by Karol X Gustaw mógł z nich sfinansować planowaną wojnę z Rzeczpospolitą. Od początku 1655 r. dyskutowano o konieczności przemyślenia kluczowych i powtarzających się problemów finansowych kraju – postulowano m.in. wstrzymanie się z wypowiedzeniem wojny Polsce do czasu uregulowania wysokości wpływów do skarbu⁹. Jednocześnie Magnus De la

⁶ Na temat prowadzonej przez królową Krystynę polityki, zob. Z.I. Karabacak, *An Extraordinary Leader: Queen Christina*, „Mediterranean Journal of School Sciences”, 2015, t. 6, nr 2, s. 376-384.

⁷ I. Andersson, *Dzieje Szwecji*, tłum. S. Piekarczyk, Warszawa 1967, s. 158-159, 163.

⁸ Ibidem, s. 163. H. Landberg, *Decemberrådslagen 1654. Karl X Gustav, rådet och rustningsfrågan*, „Karolinska Förbundets Årsbok”, 1968, s. 43-68.

⁹ Szczegółowo o procesie przeprowadzania tzw. redukcji w czasie panowania Karola X Gustawa oraz o ich skutkach, zob. V.E. Svedelius, E.A. Lemón, *Om reductionen af krono- och adeliga gods under K. Carl X Gustafs och K. Carl XI. regering*, Uppsala 1949; S. Dahlgren, *Karl X Gustav och reduktionen*, Uppsala 1964.

Gardie, dzieląc szwedzkie podatki na zwyczajne i ekstraordynaryjne, przekonywał członków szwedzkiego riksdagu, że możliwe i wskazane jest prowadzenie wojny wyłącznie ze środków nadzwyczajnych, czyli m.in. z nakładanych kontrybucji wojennych¹⁰.

Równolegle monarcha – bazując na doświadczeniach z wojny trzydziestoletniej oraz założeniach prowadzenia wojny w obliczu „wyższej konieczności” Hugo Grotiusa¹¹ – przekonał riksdag do wyrażenia zgody na wypowiedzenie wojny Polsce; co więcej już od początku 1655 r. rozpoczęto mobilizację wojsk. Król zdecydował o zaciągnięciu pożyczek u przedstawicieli szwedzkich rodzin magnackich i bogatej szlachty, by dysponować środkami na rozpoczęcie działań, a brakujące fundusze miały zostać uzupełnione poborami nadzwyczajnych podatków¹².

Co jednak w praktyce oznaczało, że wojna wyżywi się sama? Przede wszystkim chodziło o przeniesienie obowiązku zaprowiantowania i opłacania armii na mieszkańców okupowanych terenów; w tym celu nakładano na miejscową ludność zobowiązania finansowe i prowiantowe, których wysokość, częstotliwość i uporczywość zależały od zamożności mieszkańców okupowanego terytorium, ale też od bieżących potrzeb armii. Fritz Redlich wyodrębnił trzy rodzaje zobowiązań, określanych wspólnym mianem „kontrybucji”, występujących w czasie wojny trzydziestoletniej, a następnie także w czasie m.in. wojen polsko-szwedzkich¹³. Pierwszą kategorię stanowił regularny podatek wojenny pobierany od posiadanego majątku; mógł on zostać nałożony zarówno przez głównodowodzącego wojsk okupujących dany teren, jak i przez wojska neutralne lub nawet przyjacielskie, które przebywały w obcym kraju, a potrzebowały dodatkowych środków lub prowiantu¹⁴. Drugi typ (*Kontribution*) to najpopularniejsze świadczenie nakładane przez obce wojska na okupowane tereny. Mogło ono przybierać formę prowiantową lub finansową; drugi przypadek oznaczał, że całkowite koszty prowadzenia wojny przenoszono na okupowany kraj¹⁵; mieszkańcy Rzeczypospolitej Obojga Narodów także doświadczyli tego rodzaju podatków ze strony armii szwedzkiej. Trzecią wyodrębnioną przez autora grupę stanowił tzw. brandskatt (*brandschatzung*), a więc wymuszona przez okupanta opłata, stanowiąca zabezpieczenie zajętego terenu przed grabieżami lub zniszczeniem.

¹⁰ H. Landberg, *Krig på kredit*, s. 12-14; idem, *Decemberrådslagen 1654*, s. 55-60.

¹¹ Według Grotiusa, wojna może być sprawiedliwa, co więcej może zostać rozpoczęta w stanie wyższej konieczności, tj. np. w celu obrony granic lub króla, zob. H. Grotius, *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju w których znajdują wyjaśnienie prawo natury i prawo narodów a także główne zasady prawa publicznego*, ks. I, przeł. R. Bierzanek, Warszawa 1957, s. 104-230. Grotius mówi także o grabieniu w czasie wojny, które jest dozwolone, gdy przyczyny rozpoczęcia wojny były zgodne z prawem, cf. ibidem, ks. III, s. 273-310.

¹² H. Landberg, *Krig på kredit*, s. 119-123. Podejmowano także rozmowy z ambasadorem Francji w sprawie zakupu od Szwecji miedzi, co miałyby przynieść krajowi dodatkowe źródło dochodów, cf. ibidem, s. 14-16.

¹³ F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, s. 247-251. Cf. K. Wagner, *Economic violence or the law of war?*, s. 558-559.

¹⁴ F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, s. 247.

¹⁵ Z. Anusik, *Gustaw II Adolf*, Wrocław 2009, s. 147. Cf. ustęp z listu Magnusa Stenbocka do żony, Wilkomierz, 14 marca 1702: *Här må vi våll så länge dätt varar, vij sofva äta ock dricka för intet och få penningar då och då, gifve gudh att dätt tage snart en goodh och lyckelig ända* [Mamy się tutaj dobrze. Tak długo jak się da śpimy, jemy i pijemy za darmo; czasami dostajemy pieniądze. Niech Bóg da, żeby się to dobrze i szczęśliwie skończyło], za: *Magnus Stenbock och Eva Oxenstierna. En brefväxling*, t. 1, nr 291, red. C.M. Stenbock, Stockholm 1913, s. 202.

Brandskatt

Rejestr podatku, zwanego brandskattem, jest przechowywany w sztokholmskim Riksarkivet-Marieberg. Sześciostronicowy rękopis przygotowany został czarnym atramentem i nosi tytuł *Komput y Descriptia Dworow przy Mieście Starey Warszawy, okrom Nowego Miasta y Leszna, ktore osobny swoy dadzą Registr, o co są praemoniti*. Już sam tytuł informuje, że w odnalezionym spisie brandskattu znajdują się jedynie nieruchomości położone w okolicy Starej Warszawy, czyli najpewniej na jej przedmieściach, bez (*okrom*) Nowej Warszawy i Leszna, które zostały zobligowane do przygotowania odrębnego spisu. Z pewnością nie był to jedyny spis z tego okresu. Można sądzić, że powstało ich co najmniej kilka: jeden dla obszaru Starej Warszawy (w murach), a drugi dla Nowego Miasta i być może trzeci dla jurydyki Leszno. Do dziś prowadzone badania archiwalne doprowadziły do właśnie opracowywanego źródła, jeżeli tylko zachowały się dalsze jego części, kwestią czasu będzie ich odnalezienie.

Rejestr brandskattu jest przechowywany, wraz z innymi potwierdzeniami poboru pieniędzy ze Starej Warszawy i przedmieść, w skórzanej oprawie, prawdopodobnie z epoki, opisanej czarnym tuszem: *Warszousche Brandschatz. Cassa Rechnung Pro Anno 1655*. Nie jest znana konkretna data powstania rejestru, lecz praktyka nakładania podatków nadzwyczajnych (kontrybucji) przez wojska szwedzkie na okupowane tereny pozwala sądzić, że było to krótko po wkroczeniu wojsk do miasta, które nastąpiło 8 września 1655 r. Wiadomo, że Karol X Gustaw, przed wyjazdem z Warszawy (11 września 1655), „nałożył okup na miasto”¹⁶, a w tym samym czasie magistrat opracowywał taryfy opłat. Pierwsza kontrybucja finansowa, obejmująca najszersze terytorium (Stara Warszawa i przedmieścia), jest datowana na wrzesień 1655¹⁷. Szwedzi zażądali wówczas 240 000 zł, które podzielono między Starą Warszawę z przedmieściami (75 000 zł), Nowe Miasto (7500 zł), Leszno (4500 zł) oraz niepodlegające jurysdykcji miejskiej dwory (120 000 zł)¹⁸. Podział, w którym ponad połowę kwoty obarczono magnaterię i szlachtę, pokazuje dysproporcje majątkowe między tymi grupami społecznymi. Skoro celem brandskattu było zabezpieczenie majątków nieufnej wobec szwedzkiego monarchy szlachty, mógł on zostać nałożony równoległe do kontrybucji finansowych¹⁹.

Odrębną – jednakże niemożliwą na obecnym etapie prowadzenia badań – kwestią jest próba odpowiedzi na pytanie, kto przygotował rejestr oraz kto został zobligowany do poboru świadczenia. W związku z poddaniem miasta przez przedstawicieli magistratu Starej Warszawy Karol X Gustaw zdecydował, że dotychczasowi burmistrz i rajcowie nadal będą sprawować urzędy, lecz w całkowitej zależności od gubernatora Benedykta Oxenstierny²⁰. Patrycjat Starej Warszawy upatrywał w szybkiej kapitulacji szansę na zabezpieczenie i utrzymanie swoich majątków; tymczasem szlachta pozostawała nieufna wobec wojsk i działań

¹⁶ J. Wegner, *Warszawa w latach potopu szwedzkiego 1655-1657*, Wrocław 1957, s. 38.

¹⁷ Kontrybucje w pierwszym etapie pobytu wojsk szwedzkich były zbierane od 18 września 1655 do kwietnia 1656 r., zob. ibidem, s. 44.

¹⁸ *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego z Warszawy w roku 1655*, w: *Starożytności Warszawy*, wyd. A. Wejnert, t. 4, Warszawa 1856, s. 142.

¹⁹ Być może cezurą płatności był 30 listopada 1655 r., do kiedy to nakazano powrót do miasta wszystkim przedstawicielom szlachty i magnaterii, którzy z niego wyjechali, pod karą konfiskaty majątków. Problem ten wymaga osobnych studiów. Zob. J. Wegner, *Warszawa w latach potopu szwedzkiego*, s. 62.

²⁰ J. Wegner, *Warszawa w latach potopu szwedzkiego*, s. 41.

okupanta. *Descriptia albo Comput Kamienic, Dworow, Domow, Kosciolow, Klasztorow, Szpitalow, tak w Mieście iako y po Przedmiesciach Starey Warszawy w roku 1655 diebus Septembris uczyniony*²¹, czyli pierwszy rejestr kontrybucji finansowej, został przygotowany przez Franciszka Kazimierza Prusowskiego, syndyka i pisarza wójtowskiego. Czy on również przygotował spis brandskatt? Porównanie obu rejestrów podatkowych z 1655 r. wykazało różne dukty pisma, z pewnością należące do kilku osób.

W odnalezionym rejestrze wymieniono 109 nieruchomości, spośród których zidentyfikowano 76 ich właścicieli²². Piastowali oni różne urzędy – od ziemskich, przez kościelne, centralne i nadworne po senatorskie (duchowne i świeckie). Osiem zidentyfikowanych osób to małżonki urzędników lub ich spadkobiercy (Katarzyna Jadwiga z Denhoffów Wejherowa, żona Ludwika Wejhera wojewody pomorskiego, a tym samym senatora, a także starościna wiska – małżonka Jana Kossakowskiego i Maria Joanna Petinger a Petting et Persing, wdowa po Stefanie Dobrogoście Grzybowski; oraz spadkobiercy: podczaszego koronnego Mikołaja Ostroroga; wojewody ruskiego²³, kasztelana krakowskiego Jakuba Sobieskiego; starosty sokalskiego, prawdopodobnie Zygmunta Denhoffa, *PP. Gostomskich*, tj. prawdopodobnie sukcesorów wojewodzica kaliskiego Franciszka Gostomskiego oraz wojewodzców mazowieckich). Oznaczono także dziewiętnaście nieruchomości należących do osób świadczących usługi na rzecz dworu królewskiego, sprawujących urzędy dworskie lub z nim powiązane (pracznik królewski, ogrodnik, muzyk, woźnica, sekretarz, kuchmistrz, dworzanie, dzierżawca mennicy królewskiej, zarządca poczty królewskiej czy rodzina Lipskich, reprezentujących stronnictwo pro królewskie, oraz łowczy wielki koronny i litewski, krajczy wielki litewski, koniuszy wielki koronny i litewski etc.). Dwie nieruchomości należące do skarbu koronnego Rzeczypospolitej pomimo umieszczenia na liście nie uiszczyły opłat (cekhauz i dwór do niego należący). Wśród pozostałych nieruchomości odnotowano także właścicieli duchownych, m.in. opata jędrzejowskiego Aleksandra Denhoffa, opata komendatoryjnego wąchockiego Tomasza Leżeńskiego, karmelitów z Lipia, brygidki (dwa dworki), bernardynki oraz dziekana kolegiaty warszawskiej. Odnotowano także przedstawicieli rodzin należących w czasie panowania Wazów do fakcji regalistycznej, która została wyróżniona nadaniami na Mazowszu²⁴, co wydaje się wyjaśniać klucz doboru osób strzeżonych przed potencjalnymi szkodami ze strony wojsk szwedzkich.

Niewątpliwie jednak celem przygotowania dokumentu było stworzenie listy nieruchomości, które w wyniku opłacenia podatku miały być chronione przed rabunkami lub zniszczeniem. Wymienione w rejestrze nieruchomości nie obejmują wszystkich położonych na przedmieściach, stanowią jedynie pewien wybór; niemal całkowicie pominięto zabudowania należące do mieszczan, nie uwzględniono także wszystkich nieruchomości szlacheckich.

²¹ W pierwotnej wersji nosił tytuł *Comput Osiadlosciej miasta Starey Warszawy y Circumferentiej iego okrm Nowego Miasta y Leszna przez Franciszka Kazimierza Prusowskiego Syndyka na ten czas y Pisarza Woytowskiego*, zob. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 139.

²² Niektórzy spośród właścicieli posiadali więcej niż jedną nieruchomość, np. biskup łucki, Jan Wydzga, dysponował dwoma, podobnie jak kasztelan rawski Wojciech Mokronowski, podskarbi koronny Bogusław Leszczyński, koniuszy Aleksander Michał Lubomirski czy łowczy koronny Jędrzej (Andrzej) Gniewosz. Arcybiskup gnieźnieński, Andrzej Leszczyński, został wymieniony przy dwóch.

²³ W czasie powstania rejestru wojewodą ruskim był Stanisław Lanckoroński, zob. *Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, s. 160.

²⁴ Jolanta Choińska-Mika wymienia wśród tych rodzin m.in. Opackich, Grzybowskich, Parysów, Lipskich czy Oborskich, zob. J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998, s. 11.

Podział miasta na wspomniane części i przygotowanie odrębnych rejestrów (kontrybucję finansową w 1655 r. spisano w jednej części, a uiszczają ją 894 płatników) wynikał prawdopodobnie z konieczności wybrania najistotniejszych z punktu widzenia miasta, a może i kraju, nieruchomości (lub ich właścicieli). Szwedzki system poboru podatków nadzwyczajnych zakładał, że brandskatt obejmuje każdorazowo taką liczbę nieruchomości, której zniszczenie mogłoby zostać przeprowadzone w maksymalnie krótkim czasie²⁵. Było to podstawowym, lecz nie jedynym kryterium nakładania podatku. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że wybór określonych nieruchomości wiązał się również z zamożnością i pozycją społeczną ich właścicieli w skali miasta i kraju. Nierozstrzygniętym pozostaje pytanie, kto dokonywał wyboru nieruchomości, które miały zostać objęte „ochroną”. Wydaje się, że mogli to być urzędnicy miejscy, którzy przygotowywali taryfę okupu dla zabudowań należących do mieszczan, magnaterii i szlachty oraz duchowieństwa na terenie Starej i Nowej Warszawy²⁶ wraz z wybranymi urzędnikami centralnymi lub nadwornymi. Klucze doboru – społeczny i majątkowy – wydają się tu więc dominujące.

Idea tego rodzaju podatku zakładała nieuchronność kary w przypadku jego nieopłacenia, a odnalezienie spisu wśród materiałów w sztokholmskim Riksarkivet pozwala sądzić, że rejestr został przygotowany na potrzeby wojsk okupanta. W przypadku uiszczenia daniny właściciele mieli być chronieni przez cały czas przebywania wojsk okupanta, lecz w praktyce zdarzały się przypadki łamania „układu” ze strony Szwedów²⁷.

Opłaty zamykały się w przedziale między 50 a 6000 florenów. Skrajne wartości zostały uiszczone odpowiednio pięć (dwór IMP Żabickiego oraz dworki Gańnickiego, p. Łukaszewskiego, Sokołków i p. Kluczowskiego) i trzy razy (dwory podskarbiego koronnego Bogusława Leszczyńskiego, biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego oraz hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego Janusza Radziwiłła). Dla porównania w 1655 r. beczka piwa warszawskiego kosztowała 90 gr, wóz drewna opałowego 36 gr, tysiąc cegieł 420 gr, a dzienna płaca robotnika niewykwalifikowanego wynosiła 10-11 gr, podczas gdy roczna płaca pisarza radzieckiego 600 zł, a wójtowskiego 300 zł²⁸.

²⁵ F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, s. 250.

²⁶ J. Wegner, *Warszawa w latach potopu szwedzkiego*, s. 43.

²⁷ Przykład może stanowić wymieniona w omawianym rejestrze stara żupa solna, nadana Janowi Cygenbergowi-Zaleskiemu, kuchmistrzowi koronnemu. W rewizji gospód z 1659 r. odnotowano „Plac ogrodzony p. kuchmistrza kor. pusty, gdzie bywała żupa. Wolny”, co może sugerować, że mimo uiszczenia brandskattu nieruchomość została zniszczona, vide: *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510-1770*, wyd. A. Berdecka i in., t. 1, Warszawa 1963, s. 175.

²⁸ Zob. W. Adamczyk, *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938, s. 27, 50, 61, 66, 85. Brandskatt co do zasady był nakładany na mieszkańców w wyższej wysokości niż kontrybucje, gdyż stanowił jednorazowy zastrzyk gotówki. Szwedzka armia praktykowała to nie tylko w Polsce, lecz także m.in. w duńskim mieście Køge, por. D. Gaunt, *Anders V. Kaare Frederiksen: Familierekonstitution. En modelstudie over befolkningsforholdene i Sejro sogn 1663-1813*. Københavns Universitet, Demografisk afdeling, Statistisk institut: Publikation nr. 1. Kbh., Akademisk forlag 1976. 176 s., 50,00 kr. Kjeld Villadsen: *Pest, skatter og priser. Befolkningsudviklingen i Køge 1629-72. Skrifter udgivet af lokalhistorisk afdeling nr. 7*. København, 1976. 96 s., ca. 30,00 kr., „Historisk Tidsskrift”, 5/1978, nr 13, z. 2, s. 559; zob. też K. Villadsen, *Pest, skatter og priser. Befolkningsudviklingen i Køge 1629-72*, København 1976, passim.

Brandskatt a kontrybucje finansowe

Brandskatt stanowił wymuszoną daninę, której celem było „wykupienie” okupowanego miasta od ewentualnych niebezpieczeństw ze strony wroga, a więc zabezpieczenie miejskich nieruchomości i mieszkańców przed spalaniem lub splądrowaniem, do którego wojska okupanta – zgodnie z nowożytnym prawem wojny – miały prawo²⁹. Danina była wypłacana w postaci jednorazowej sumy, jako świadczenie dodatkowe w stosunku do kontrybucji finansowych i prowiantowych nakładanych przez wojska szwedzkie w trakcie wojen³⁰. Podstawowa różnica między tym dwoma rodzajami świadczeń polegała na tym, że kontrybucje, jako nadzwyczajne podatki wojenne, były przeznaczane na potrzeby wojska i mogły być nakładane wielokrotnie, w zależności od potrzeb okupanta; brandskatt co do zasady był świadczeniem jednorazowym i dlatego wymagana kwota była o wiele wyższa. Brandskatt zbierano wyłącznie w formie finansowej, zaś kontrybucje zarówno w formie pieniężnej, jak również prowiantu i środków pierwszej potrzeby. Kolejna różnica dotyczyła terytorium, jakie obejmowały – kontrybucje uiszczali mieszkańcy zarówno miast, jak i terenów wiejskich, zaś brandskatt obejmował jedynie ludność miast, *de facto* ich nieruchomości³¹.

Wydaje się, że porównywalny był także system poboru podatku. W pierwszej kolejności ustalano ogólną kwotę podatku, wyznaczano płatników (brandskatt) i przypisywano takse do ich możliwości ekonomicznych. Następnie pisarz przygotowywał formularz z nazwami nieruchomości i/lub nazwiskami właścicieli, dzięki czemu w chwili zbierania podatku odnotowywał jedynie uiszczoną opłatę.

Podobnie również jak w przypadku innych rejestrów podatkowych, pisarz przygotowujący formularz przewidział konieczność zsumowania zebranych kwot, dlatego też – najprawdopodobniej dla przejrzystości, ale też ułatwienia przeprowadzenia obliczeń – sumował kolejne pozycje opłaconego podatku na dole strony. Na ostatniej karcie, dodatkowo, przygotował zestawienie kwot z poszczególnych stron rejestru. Zgodnie z wycenieniami zebrano z przedmieść Starej Warszawy brandskatt w wysokości 132 850 florenów. Po zsumowaniu poszczególnych pozycji spisu okazuje się, że pobór wyniósł 133 950 florenów, czyli o 1100 florenów więcej³². Niepoprawna kwota powstała w wyniku błędnego podania dwóch sum częściowych (odpowiednio o 100 i 1000 florenów).

Wysokość ogólnej kwoty podatku zebranego w danym mieście stanowi jeden z podstawowych problemów badawczych przy pracy z rejestrami podatkowymi, a zwłaszcza z kontrybucjami, pospiesznie przygotowywanymi w czasie toczących się działań. Pomyłki w wycenieniach odnotowano np. w starowarszawskim rejestrze kontrybucji przygotowanym

²⁹ Zob. np. H. Grotius, *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju*, t. 2, s. 370-378; o rabowaniu vide: ibidem, s. 273-310.

³⁰ F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, s. 247; C. Kuvaja, *Mat och foder för krigförande arméer Försörjningen i krigsområdet från trettioåriga kriget till Napoleonkrigen*, w: *Allt på ett bräde. Stat, ekonomi och bondeoffer. En vänbok till Jan Lindegren*, red. P. Ericsson et al., Uppsala 2013; M. Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar. Den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under Finska kriget 1808-09*, Umeå 2002, s. 56-59; J.A. Lynn, *Early Modern Introduction*, w: *Feeding Mars. Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, ed. idem, New York 1993, s. 105-106. Cf. *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi*, Stockholm 1905, s. 1476-1477.

³¹ M. Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar*, s. 56-57.

³² Podczas poboru kontrybucji w 1655 r. z całej Starej Warszawy 894 mieszkańców zapłaciło 114 219 fl. 30 gr, podczas gdy obejmujący tylko jedną część przedmieść brandskatt z tego samego roku dostarczył okupantowi aż 117,3% tej kwoty.

przez stronę polską w 1704 r.³³ Osoba spisująca pobór podatku sumowała – tak samo, jak w przypadku brandskattu – obliczenia z danej strony na dole karty. Kwoty te następnie przepisywała na ostatnią stronę dokumentu, by uzyskać przejrzystość zestawienia oraz ułatwić sobie ostateczne zsumowanie pozycji. Zdarzało się jednak, że pisarz podawał na dole strony wartości odbiegające od tych, wynikających z podsumowania poszczególnych pozycji. We wspomnianym rejestrze z 1704 r. na 156 zapisanych kwot aż w 69 odnotowano różnice (44%). Mogły one wynikać z oczywistych i niezamierzonych pomyłek w obliczeniach, bądź też np. z działania zamierzonego lub też z powodu nieuwważnego prowadzenia spisów w czasie wojny, tj. nieuwzględnienia w treści rejestru stawek dopłaconych przez mieszkańców Starej Warszawy w późniejszym terminie niż chwila poboru. Ponadto dodatkową komplikacją jest fakt, że poszczególni właściciele nieruchomości odwoływali się do okupanta z prośbą przynajmniej o odstąpienie od części nałożonej opłaty lub też regulowali ją w towarach czy kosztownościach, których wartość była szacowana przez magistrat³⁴.

Podsumowując, odnaleziony w sztokholmskim Riksarkivet rejestr podatku nadzwyczajnego, tzw. brandskatt, stanowi znakomite źródło do analizy struktury szwedzkiego systemu podatków wojennych. Znane są w literaturze pojedyncze rejestry tego typu, lecz dotychczas nie odnaleziono żadnego z terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Spis ten niewątpliwie umożliwi pogłębienie badań nad szwedzkim systemem poboru podatków w czasie prowadzonej poza własnym terytorium wojny.

Już wstępne porównanie brandskattu i kontrybucji finansowych pokazuje różnice między tymi dwoma daninami: pierwsza z nich była nakładana jedynie na mieszkańców miast i miała zabezpieczać ich przez splądrowaniem lub spaleniem nieruchomości. Ze wstępnej analizy rejestru wynika, że tak sformułowane przedstawienie oczekiwań finansowych okupanta przyczyniało się do dużej ściążalności podatku. Ryzyko podpalenia nieruchomości wiązałyby się – przy ściślejszej, drewniano-murowanej zabudowie Starej Warszawy i przedmieść – ze zniszczeniem większej części miasta. Można przypuszczać, że w przypadku tak poważnej groźby zamożniejsi płatnicy mogli wspierać finansowo uboższych, np. w postaci udzielania pożyczek bezpośrednio innym mieszkańcom lub przedstawicielom administracji, odpowiedzialnym za pobór pełnej kwoty.

Na tym etapie prowadzenia badań wydaje się, że wysokie stawki brandskattu, znacznie odbiegające od „klasycznych” kontrybucji czy systematycznych świadczeń na rzecz miasta, wiązały się z faktem, że stanowił on świadczenie jednorazowe. By uzyskać pełny obraz i udzielić ostatecznej odpowiedzi, konieczne jest prowadzenie dalszych badań nad wojennymi rejestrami podatkowymi, a zwłaszcza odnalezienie kolejnych rejestrów brandskattu.

³³ Zob. rejestr kontrybucji szwedzkiej pro Anno 1704, AGAD, WE 838.

³⁴ T. Theland, *Mildhet och saktmod. Den svenska konglomeratstaten och Jämtland efter freden i Brömsebro 1645*, Sundsvall 2020, s. 92, 167. Zdarzały się również przypadki, gdy zamożniejsi mieszkańcy uiszczali opłatę za biedniejszych, vide: J. Wegner, *Warszawa w latach potopu szwedzkiego 1655-1657*, s. 45.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Riksarkivet, Stockholm, zespół: Preussiskaräkenskaper 1655-1660, Preussen 1655: I, Warschau – Räkenskap för brandskatt 1655, k. 10-13.
AGAD, WE 832, 838.

Drukowane

Grotius H., *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju w których znajdują wyjaśnienie prawo natury i prawo narodów a także główne zasady prawa publicznego*, t. I-II, przeł. R. Bierzanek, Warszawa 1957.
Magnus Stenbock och Eva Oxenstierna. En brevväxling, t. 1, nr 291, red. C.M. Stenbock, Stockholm 1913.
Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego z Warszawy w roku 1655, w: *Starożytności Warszawy*, wyd. A. Wejnert, t. 4, Warszawa 1856, s. 137-192.
Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510-1770, wyd. A. Berdecka i in., t. 1, Warszawa 1963.

Opracowania

Adamczyk W., *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938.
Andersson I., *Dzieje Szwecji*, tłum. S. Piekarczyk, Warszawa 1967.
Anusik Z., *Gustaw II Adolf*, Wrocław 2009.
Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.
Dahlgren S., *Karl X Gustav och reduktionen*, Uppsala 1964.
Ekholm L., *Kontributioner och krediter. Svensk krigsfinansiering 1630-1631*, Uppsala 1974.
Gaunt D., *Anders V. Kaare Frederiksen: Familierekonstitution. En modelstudie over befolkningsforholdene i Sejrø sogn 1663-1813. Københavns Universitet, Demografisk afdeling, Statistisk institut: Publikation nr. 1. Kbh., Akademisk forlag 1976. 176 s., 50,00 kr. Kjeld Villadsen: Pest, skatter og priser. Befolkningsudviklingen i Køge 1629-72. Skrifter udgivet af lokalhistorisk afdeling nr. 7. København, 1976. 96 s., ca. 30,00 kr., „Historisk Tidsskrift”, 5/1978, nr 13, z. 2, s. 556-560.Glete J., *The Swedish Fiscal-Military State in transition and decline 1650-1815*, w: *War, State and Development Fiscal-Military States in the Eighteenth Century*, red. R.T. Sanchez, Navarra 2007, s. 87-108.
Hårdstedt M., *Om krigets förutsättningar. Den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under Finska kriget 1808-09*, Umeå 2002.
Karabacak Z.I., *An Extraordinary Leader: Queen Christina*, „Mediterranean Journal of School Sciences”, 2015, t. 6, nr 2, s. 376-384.
Kuvaja C., *Mat och foder för krigförande arméer Försörjningen i krigsområdet från trettioåriga kriget till Napoleonkrigen*, w: *Allt på ett bräde. Stat, ekonomi och bondeoffer. En vänbok till Jan Lindegren*, red. P. Ericsson et al., Uppsala 2013, s. 45-55.
Landberg H., *Decemberrådslagen 1654. Karl X Gustav, rådet och rustningsfrågan*, „Karolinska Förbundets Årsbok”, 1968, s. 43-68.
Landberg H., *Krig på kredit. Svensk rustningsfinansiering våren 1655*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinanser 1655*, red. A. Ståde, Kristianstad 1969, s. 1-141.
Landberg H., *Statsfinans och kungamakt. Karl X Gustav inför polska kriget*, Kristianstad 1969.
Laszuk A., *Taryfy podatkowe zwierciadlem struktur społecznych*, w: *Między polityką a kulturą*, red. C. Kuklo, Warszawa 1999, s. 183-198.
Lynn J.A., *Early Modern Introduction*, w: *Feeding Mars. Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, red. J.A. Lynn, New York 1993, s. 105-106.
Nordisk familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi, Stockholm 1905.*

- Redlich F., *Contributions in the Thirty Years' War*, "The Economic History Review. New Series", 12/1959, nr 12, s. 247-254.
- Roberts M., *Gustavus Adolphus and the Rise of Sweden*, London 1973.
- Svedelius V.E., Lemón E.A., *Om reductionen af krono- och adeliga gods under K. Carl X Gustafs och K. Carl XI. regering*, Uppsala 1949.
- Theland T., *Mildhet och saktmod. Den svenska konglomeratstaten och Jämtland efter freden i Brömsebro 1645*, Sundsvall 2020.
- Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- Villadsen K., *Pest, skatter og priser. Befolkningsudviklingen i Køge 1629-72*, København 1976.
- Wagner K., *Economic violence or the law of war? Swedish contributions from the period of the Great Northern War as an example of extraordinary provisions imposed on the residents of the cities within the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „Przegląd Historyczny”, 2020, z. 3, s. 557-569.
- Wagner K., *Mieszczanie i podatki. Nierówności w wybranych miastach Korony w XVII wieku*, Warszawa 2020.
- Wagner K., *Tax Registers as a Tool for the Analysis of Wealth Inequalities in Selected Towns of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th Century and the Beginning of the 18th Century. Overview and Research Problems*, „Codrul Cosminului”, 2016, t. 22, z. 1, s. 7-18.
- Wegner J., *Warszawa w latach potopu szwedzkiego 1655-1657*, Wrocław 1957.

10

Comput y
Descriptia Dworow przy Mieście Starcy War.
szawie, okrom Nowego Miasta y Leszna, ktore oso-
bnij swoj dadzą Registr, o co są prąmoniti.

x	1.	x	Dwor JM Lniewosza Łowczego.	-	-	-	400	x
	2.	x	Dwor JM Adza Czypczewskiego Branowski.	-	-	-	600	x
t	3.	x	Dwor JM Adza Probrozosa Warszawskiego	-	-	-	200	x
x	4.		Dwor JM Miw PP Łostomskich	-	-	-		
	5.		Dwor JM Ł Chorzego Kownego.	-	-	-	200	x
	6.	x	Dwor JM Ł Smoleńskiego	-	-	-	200	x
	7.	x	Dwor JM Ł Barneckiego	-	-	-	100	
	8.	x	Dwor Woznie Kuleskiego Midali	-	-	-	200	
	9.		Dwor JM Ł Podłomnego Kownego	-	-	-	200	
x	10.	x	Dwor Ł Paszkiewicz	-	-	-	200	x
	11.		Dwor JM Ł Radziwila krajczego w Łup	-	-	-	1000	
	12.		Dwor JM Ł Kuchmistrza Kownego al. Łupa	-	-	-	200	
	13.	x	Dwor JM Ł Czackiego	-	-	-	1600	
	14.		Dwor JM Ł Łydegi za Wleń	-	-	-	1000	
	15.		Dwor JM Ł Starosty Warszawskiego MB.	-	-	-	400	
	16.		Dwor JM Ł Komisarza Łi. Oficjalu Murawaj	-	-	-	1000	
	17.		Dwor JM Ł Łowczego Ł Komisarza.	-	-	-	1700	

Summa 17400